

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 347.995

Альона Дутко

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін юридичного факультету
Львівського державного університету внутрішніх справ
dutkoalona@gmail.com

ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ МЕДІАЦІЇ ЯК СПОСОБУ ВРЕГУЛЮВАННЯ СІМЕЙНО-ПРАВОВИХ СПОРІВ

<http://doi.org/10.23939/law2020.26.189>

© Дутко А., 2020

Наголошено на необхідності впровадження примирних процедур, позасудових та досудових способів врегулювання спорів, які дозволять знизити навантаження на суддів і підвищити якість здійснення правосуддя. Пропонується широке впровадження процедури медіації як механізму реалізації положень законів, що передбачають можливість примирення сторін. Аналізується медіація як спосіб врегулювання сімейно-правового спору. Автор визначає поняття та види сімейно-правового спору.

Ключові слова: медіація, сімейно-правовий спір, форма захисту права, спосіб захисту права, врегулювання спору за участю судді

Постановка проблеми. Сучасна юриспруденція вимагає теоретичного оновлення підходів до дослідження нових правових явищ, зокрема, медіації як альтернативного способу вирішення спорів.

Євроінтеграція національного законодавства призвела до пришвидшення розвитку окремих інститутів, що має безпосередній вплив на досудове (альтернативне) врегулювання спорів. Медіація як правове явище є одним із ефективних механізмів врегулювання спорів, у тому числі сімейних, як варіант безболісного досягнення примирення у конфліктній ситуації між подружжям, батьками та дітьми. Перевагами медіації є її добровільність, ефективність, економність як у часових межах, так і у фінансових, можливість врегулювання як питань права, так і емоційної складової конфлікту.

Дослідження інституту медіації створює передумови для розвитку в науці сімейного права нового напрямку - вивчення місця медіації в системі форм і способів захисту сімейних прав громадян. Не викликає сумнівів той факт, що медіація займає особливе місце в механізмі захисту сімейних прав.

Метою статті є з'ясування перспектив застосування медіації при вирішенні сімейно-правових спорів.

Аналіз дослідження проблеми. Дану тему досліджували такі науковці, як О. М. Ващук, Г. О. Гаро, М. М. Дякович, Ю. М. Жорнокуй, Г. Зер, С. Т. Йосипенко, С.І. Калашникова, Б. Леко, Н. А. Мазаракі, О. С. Можайкіна, М. Я. Поліщук, Ю. Потьомкіна, Ю. Д. Притика, О. Хрімлі, Т. І. Шинкар та інші.

Окремо слід виділити перший в Україні підручник за редакцією Н. Крестовської та Л. Романадзе “Медіація в професійній діяльності юриста”, який став комплексним науковим дослідженням нового для України правового інституту – інституту медіації та навчальний посібник за загальною редакцією Ю. Д. Притики “Альтернативні способи вирішення спорів”. Водночас, застосування медіації при врегулюванні сімейно-правових спорів видається вкрай перспективним.

Виклад основного матеріалу. Розвиток примирних процедур є одним з пріоритетних напрямків вдосконалення існуючої в Україні системи врегулювання спорів і захисту порушених прав громадян.

Відповідно до ст. 1 Угоди про Асоціацію з Європейським Союзом від 27.06.2014 р. [1] ЄС та Україна повинні посилювати співпрацю у сфері правосуддя, свободи та безпеки з метою забезпечення верховенства права та поваги до прав людини й основоположних свобод. Забезпечення верховенства права та покращення доступу до правосуддя має включати доступ як до судових, так і до позасудових методів врегулювання спорів.

Згодом указом Президента України № 276/2015 від 20.05.2015 р. була схвалена Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр., п. 5.4 якої передбачається розширення способів альтернативного (позасудового) врегулювання спорів (шляхом практичного впровадження інституту медіації та посередництва).

Сімейний кодекс України (далі – СК України), розвиваючи основні положення Конституції України, виходить з необхідності зміцнення сім’ї як соціального інституту і як союзу конкретних осіб [2]. Це завдання реалізується, в тому числі, за допомогою вдосконалення внутрішньодержавної системи захисту сімейних прав, створення умов для ефективного вирішення сімейно-правових спорів. Тому власне використання медіації направлено на гармонізацію сімейних відносин, зміцнення сім’ї, захисту сімейних прав та врегулювання спорів.

Сімейно-правовий спір – це правовий конфлікт між учасниками сімейних відносин, визначених в СК України, в якому кожна зі сторін захищає свої сімейні права та інтереси. Сімейна медіація є одним із найскладніших видів медіації, зважаючи на делікатність, чутливість та інтимність сімейних відносин.

Медіація є частиною неюрисдикційної форми захисту сімейних прав і інтересів і є формою реалізації принципу диспозитивності, який притаманний приватно-правовим галузям права. В європейських державах найпопулярнішим способом вирішення сімейних спорів є саме сімейна медіація, яка вважається одним з найбільш поширених та ефективних видів медіації, зокрема, за твердженням Головченко А.: “в США існує таке поняття, як “присудова” медіація, тому що в сімейних спорах сторони зобов’язані звернутися до медіаторів до того, як звернутися до суду. Рівень вирішення конфліктів до звернення в суд складає 69–85 % (залежно від штату)” [3]. До такої тенденції рухається і Україна у зв’язку із євроінтеграційними процесами, які відбуваються у національному законодавстві. З 2019 року діє Асоціація сімейних медіаторів України, яка поширює інформацію про такий вид медіації, пропагуючи мирне та безболісне вирішення сімейних конфліктів.

Особливості сімейної медіації зумовлені відмінностями сімейних відносин від інших суспільних відносин, зокрема тим, що сімейні відносини тісно пов’язані не так з правом, як з мораллю та її психологічною стороною.

Найбільш деталізований та структурований підхід має медіація у спорах, що пов’язані із розірванням шлюбу, правами та обов’язками подружжя (поділ майна, надання утримання колишньому подружжю і т.п.), правами та обов’язками батьків та дітей, у спорах між іншими членами сім’ї та родичами з приводу врегулювання особистих немайнових та майнових конфліктів. Загалом, перелік видів сімейних спорів, що можуть вирішуватися за допомогою медіації, об’єктивно не може бути вичерпним.

Зазначається, зокрема, що завдяки сімейній медіації батьки можуть знайти відповіді на такі питання, що стосуються дитини: про місце проживання дитини та форми участі кожного з батьків у її вихованні; питання утримання та навчання дітей; обмін інформацією про стан здоров'я дитини; про особливості спілкування батьків один з одним і кожного з батьків з дитиною; щоденний розпорядок життя дитини, проведення свят, відпочинок на канікулах; контакт з родичами розлучених батьків, спілкування з бабою чи дідом, іншими родичами; подарунки, одяг, кишенькові витрати, а також дисципліна, правила виховання і розпорядку.

Застосування процедури медіації проводиться у п'ять етапів [4, с. 15-18] і перший собою становить власне підготовку до медіації; другий – вступна частина, на якому вже здійснюється обговорення проблеми; третій – розповіді сторін (завдання цього етапу є надати сторонам можливість висловитися стосовно конфліктної ситуації); четвертий – вирішення проблеми (сімейна медіація допомагає сторонам конфлікту усунути розбіжності та добровільно співпрацювати для прийняття усвідомленого вирішення майнових та інших спорів); а п'ятий етап – укладання та підписання медіаційної угоди - договору, спрямованого на збереження сімейних прав і обов'язків.

Розглянемо перспективи застосування сімейної медіації, наприклад, у найпоширеніших сімейно-правових спорах про розірвання шлюбу та спорих, пов'язаних з дітьми.

Традиційно в науці сімейного права форми розірвання шлюбу (адміністративна і судова) розрізняються, виходячи з наявності спору між подружжям. Такий підхід не можна визнати однозначно правильним, оскільки спір між подружжям може мати місце при розірванні шлюбу і в органах РАЦС, і в суді. Однак адміністративна процедура розірвання шлюбу в органах РАЦС не припускає вирішення спору, внаслідок чого не забезпечується принцип зміцнення сім'ї. Існуючі процесуальні засоби примирення подружжя також не можна визнати ефективними, оскільки навіть якщо один з подружжя після закінчення примирного терміну заперечує проти розірвання шлюбу, суд розриває шлюб.

Отже, існуючі матеріальні і процесуальні засоби збереження і зміцнення сім'ї не ефективні, оскільки вони не передбачають сприяння подружжю у врегулюванні спору з приводу збереження або розірвання шлюбу.

У ст. 16 ЦПК України зазначено, що сторони вживають заходів для досудового врегулювання спору за домовленістю між ними або у випадках, коли такі заходи є обов'язковими згідно із законом [5]. Вважаємо, що саме медіація повинна стати цим обов'язковим заходом.

Медіація може стати альтернативою досудовому врегулюванню спору за участю судді. Зокрема, за 2019 рік судами було постановлено більше 6 тис. ухвал про врегулювання спору за участю судді у спорах про розірвання шлюбу. В окремих випадках ця процедура допомагала сторонам зберегти шлюб. Так, позивач звернулася до суду з позовною заявою, в якій просить розірвати шлюб. 20.08.2019 винесено ухвалу про призначення у справі за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про розірвання шлюбу процедури врегулювання спору за участю судді строком 20 (двадцять) днів. Проводження у справі було зупинено до припинення врегулювання спору за участю судді. 05.09.2019 позивачем по справі ОСОБА_1 та відповідачем ОСОБА_2 до суду подано заяви про залишення позову без розгляду [6].

Підставою звернення до цієї процедури є сподівання, як правило, відповідача зберегти шлюб (див [7]). Проте, у більшості випадків спір врегулювати не вдається, наприклад, Кузнецовським міським судом Рівненської області розглянуто матеріали цивільної справи за позовом про розірвання шлюбу та поділ майна і зустрічним позовом про поділ спільного майна подружжя, встановлено, що ухвалою суду від 26.12.2018р. в даній справі було призначено врегулювання спору за участю судді з визначенням строку процедури врегулювання спору до 25.01.2019р. За результатом проведених 14.01.2019р. і 24.01.2019р. спільних та закритих нарад сторони не дійшли згоди щодо врегулювання спору та укладення мирової угоди [8].

Існують соціальні та правові передумови для застосування іншої (ніж врегулювання спору за участю судді) процедури розірвання шлюбу, а саме – з використанням процедури медіації зі збереженням в той же час передбачених законом судового і адміністративного порядків розірвання шлюбу.

Врегулювання сімейно-правового спору за допомогою звернення до медіатора дозволяє вирішити проблему, що лежить в основі такого спору. Заперечення проти розірвання шлюбу, як і небажання зберігати сімейні відносини самі по собі не є тотожними сімейно-правовому спору, це передбачена законодавством можливість об'єктивувати бажаний сторонами результат, при цьому, як правило, шлюб все-таки розривається, оскільки відсутні ефективні правові інструменти саме для вирішення спору між подружжям. Застосування процедури медіації дозволяє враховувати права та інтереси обох сторін при розірванні шлюбу, що веде до зміцнення сім'ї та скорочення кількості розлучень.

Вважаємо за необхідне закріплення безпосередньо в сімейному законодавстві можливості звернення до медіатора, оскільки в даний час відсутній правовий механізм використання примирних процедур за участю посередника як способу захисту сімейних прав. На нашу думку, необхідно доповнити частиною 3 статтю 18 СК України такого змісту: “При вирішенні сімейно-правових спорів у суді обов'язковою є попередня процедура медіації”.

Передбачені законодавством засоби примирення подружжя (термін на примирення, мирова угода) мають процесуальне значення, але за своєю суттю не відповідають принципу необхідності зміцнення сім'ї, декларованому матеріальним законодавством. Застосування медіації як обов'язкової процедури розгляду справи про розірвання шлюбу в позовному провадженні дозволяє врегулювати спір безпосередньо і, як наслідок, інші спори подружжя, пов'язані з розірванням шлюбу. На нашу думку необхідно доповнити частиною 2 статтю 111 СК України такого змісту: “Суд роз'яснює сторонам їх право провести позасудове врегулювання спору шляхом медіації”.

Медіація і сімейні спори, пов'язані із дітьми. Медіатор у разі виникнення спору, який торкається інтересів дитини, повинен враховувати її бажання, а також залучити орган опіки і піклування, що є особливістю проведення процедури, адже навіть якщо медіація не завершилася примиренням, орган опіки та піклування, в межах своєї діяльності зможе надати обґрунтований висновок. Медіація допоможе батькам в тому, щоби не завдати шкоди моральному благополуччю дитини і не втягувати її у конфлікт без потреби, а при розлученні зберегти свій статус батьків і хороші взаємини з дітьми. Медіація повинна попередити можливість використання дитини за наявності спору, що пов'язаний із нею (розлучення, яке пов'язане із визначенням, з ким із батьків проживатиме дитина) з метою, щоб завдяки думці дитини спір був вирішений на користь того із батьків, до якого дитина прихильніша і у неї не з'явилося негативного ставлення до другого із батьків.

Також примирна процедура має на меті мінімізувати негативні психологічні наслідки у підлітка у разі розлучення батьків, що повинно бути пріоритетом такого розгляду справ як для батьків, так і для держави. Як свідчить статистика, у дитини після розлучення батьків може утворитись психологічна травма, внаслідок якої вона конфліктує з батьками та висловлює їм свій протест будь-якими способами, у тому числі і протиправними. На нашу думку, необхідно доповнити частиною 4 статтю 161 СК України такого змісту: “Суд роз'яснює сторонам їх право провести позасудове врегулювання спору щодо місця проживання малолітньої дитини шляхом медіації”.

Висновки. Медіація як спосіб вирішення сімейно-правових спорів – процедура, яка полягає в добровільному, конфіденційному врегулюванні за участі незалежного посередника сімейно-правових конфліктів, які виникають між учасниками сімейних правовідносин. Медіація – це

досягнення для сучасної конфліктології, яке ніяк не має на меті витіснити юрисдикційні способи захисту сімейних прав, а лише зміцнити упевненість сторін у тому, що їх інтереси будуть задоволені, їх думки почуті, а шкідливі наслідки конфлікту – мінімізовані.

На сучасному етапі розвитку науки сімейного права можна говорити про необхідність проведення нових комплексних досліджень, присвячених медіації як способу врегулювання сімейно-правових спорів. Також вимагають наукового осмислення і комплексного, системного аналізу проблеми правового регулювання медіації як обов'язкової досудової стадії у справах про розірвання шлюбу, а також медіації як частини судового розгляду у сімейних спорах.

Конфлікти, що виникають між учасниками сімейних правовідносин, найчастіше знаходяться поза сферою правового регулювання, що не завжди веде до повного і ефективного вирішення сімейно-правового спору. Тому вдосконалення механізмів правового регулювання сімейно-правових спорів, використання для цього примирних процедур потребує більш чіткої законодавчої регламентації. Існуюча юрисдикційна форма захисту сімейних прав потребує трансформації, впровадженні нових способів і технологій захисту права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами... від 27.06.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення 01.04.2020). 2. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>(дата звернення 8.12.2019) 3. Головченко А. Роль сімейної медіації в ефективності вирішення сімейних спорів URL: <https://rtp.com.ua/articles/rol-semejnoj-mediatsii-v-effektivnosti-razresheniya-semejnyh-sporov/>(дата звернення 01.04.2020). 4. Гаро Г. Мирне вирішення сімейних спорів / Гаро Г., Спектор О. та ін. Х.:Фактор. 2019. 80 с. 5. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>(дата звернення 01.04.2020). 6. Ухвала Переяслав-Хмельницького міськрайонного суду Київської області у справі № 373/1212/19 URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/84043732>(дата звернення 01.04.2020). 7. Ухвала Шевченківського районного суду м. Львова у справі № 466/5909/19 URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/85023572>(дата звернення 01.04.2020). 8. Ухвала Кузнецовського міського суду Рівненської області у справі № 565/2000/18 провадження № 2/565/150/19 URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79445766>(дата звернення 01.04.2020).

REFERENCES

1. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu [Association Agreement between Ukraine], z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy... vid 27.06.2014 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (data zvernennia 01.04.2020). 2. Simeinyi kodeks Ukrainy [Family Code of Ukraine] vid 10.01.2002 № 2947-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (data zvernennia 8.12.2019) 3. Holovchenko A. Rol simeinoi mediatsii v efektyvnosti vyrishennia simeinykh sporiv [The role of family mediation in effectiveness of resolving family disputes] URL: <https://rtp.com.ua/articles/rol-semejnoj-mediatsii-v-effektivnosti-razresheniya-semejnyh-sporov/> (data zvernennia 01.04.2020). 4. Haro H. Myrne vyrishennia simeinykh sporiv [Garo G. Peaceful resolution of family disputes] / Haro H., Spektor O. ta in. Kh.:Faktor. 2019. 80 p. 5. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Civil Procedure Code of Ukraine] vid 18.03.2004 № 1618-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (data zvernennia 01.04.2020). 6. Ukhvala Pereiaslav-Khmelnitskoho miskraionnoho sudu [Decision of the Pereiaslav-Khmelnitsky City] Kyivskoi oblasti u spravi № 373/1212/19 URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua> (data zvernennia 01.04.2020). 7. Ukhvala Shevchenkivskoho raionnoho sudu [Ruling of the Shevchenkivsky District Court] m. Lvova u spravi № 466/5909/19 URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua> (data zvernennia 01.04.2020). 8. Ukhvala Kuznetsovskoho miskoho sudu Rivnenskoï oblasti u spravi [The decision of the Kuznetsovsk city court] № 565/2000/18 provadzhennia № 2/565/150/19 URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79445766> (data zvernennia 01.04.2020).

Дата надходження: 18.03.2020 р.

**PROSPECTS FOR THE USE OF MEDIATION AS A METHOD
OF SETTLEMENT OF FAMILY LEGAL DISPUTES**

The article emphasizes the need to introduce conciliation procedures, out-of-court and pre-trial methods of dispute resolution, which will reduce the burden on judges and improve the quality of justice. It is proposed that the mediation procedure be widely introduced as a mechanism for implementing the provisions of laws providing for the possibility of reconciliation between the parties. Mediation is analyzed as a way to resolve a family legal dispute. The author defines the concept and types of family law dispute.

Key words: mediation, family law dispute, form of protection of the law, method of protecting of the law, dispute settlement with the participation of a judge.